

Bosna u ranom srednjem vijeku

Sažetak

Rad „Bosna u ranom srednjem vijeku“ donosi i istražuje podatke vezane uz područje Bosne i Hercegovine koje je vrlo zanimljivo ako se stavi u kontekst proučavanja od antike pa sve do suvremenog doba. Osim toga, u radu su se analizirali vanjski, ali i unutarnji procesi koji su imali značajnu ulogu u oblikovanju bosanske srednjovjekovne države. Područje Bosne zbog svojega je posebnog geopolitičkog položaja bilo izloženo brojnim izvanjskim utjecajima. Unatoč tomu, prema uglednoj hrvatskoj povjesničarki Nadi Klaić, Bosna se razvijala samostalno. Osim same aktualizacije i konkretizacije teme Bosne u ranom srednjem vijeku, rad ukratko prikazuje i prostor Bosne u antici te navodi koji su se narodi ondje naselili, ali i ratovali na tom području. S obzirom na složenost i osjetljivost teme, rad se osim političkog, vojnog, društvenog i kulturnog aspekta, osvrnuo i na važnost znanstvenog pristupa i objektivnosti kako bi se izbjegle moguće historiografske pristranosti. Neizostavna je i uloga Crkve, točnije razvoj crkvene organizacije te javljanje procesa pokršćavanja i razlozi zbog kojih se ono javlja u nešto kasnijem razdoblju. „Crkva bosanska“ bila je specifična vjerska organizacija koja se razvila na području srednjovjekovne Bosne i imala je svoje posebnosti u odnosu na katoličanstvo i pravoslavlje. Vjerski i kulturni život Bosne bio je pod velikim utjecajem „Crkve bosanske“, što se može vidjeti i u umjetnosti. Točnije rečeno, stećci su bili nadgrobni spomenici rašireni diljem zemlje, predstavljajući vrijedan materijalni dokaz. No osim toga, vrlo su bitni zbog svjedočenja o jedinstvenom kulturnom nasljeđu koje možemo iščitati iz simbola uklesanih na njima.

Ključne riječi: „Crkva bosanska“, pokršćavanje, stećci, materijalno nasljeđe

Uvod

Područje Bosne i Hercegovine područje je od iznimnog interesa brojnih državnih politika od antike pa sve do suvremenog doba. Cilj ovoga rada je prikazati početak organizacije političke vlasti na bosanskom prostoru u ranom srednjem vijeku koja je utjecala na stvaranje bosanske srednjovjekovne države u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Tema je osjetljiva te joj se treba pristupiti isključivo znanstvenim pristupom. Osjetljiva je jer su područje

srednjovjekovne Bosne u 19. stoljeću svojatali hrvatski i srpski povjesničari i političari. Takav pristup je prisutan i danas. On je čisto političko-ideološki pristup koji nije utemeljen na povijesnim činjenicama. Povijesne činjenice govore potpuno drukčije. Pri proučavanju nastanka političke organizacije na području Bosne mora se paziti na nekoliko ključnih elemenata. Prvenstveno, obrazac nastanka srpske i hrvatske srednjovjekovne države ne može se poistovjetiti s nastankom srednjovjekovne bosanske države. Drugi je taj da je Bosna tijekom srednjeg vijeka supostojala s različitim državama koje su imale utjecaj na nju; bizantskom, franačkom, zatim hrvatskom, srpskom i ugarskom državom. Najsnažniji utjecaji bili su oni iz neposredne blizine, odnosno hrvatski i srpski. Na temelju navedenih činjenica oblikovalo se istraživačko pitanje: „Je li Bosna tijekom srednjeg vijeka bila „prikropa“ hrvatske ili srpske srednjovjekovne države ili se uistinu samostalno razvijala kao što je Nada Klaić navodila?“ Ona je podržavala tezu da se srednjovjekovna Bosna razvijala nezavisno zahvaljujući svom smještaju u podnožju planina koje su ju izolirale od svih prijetnji i opasnosti (Klaić, 1994: 5-9). Također, veoma kompleksno i zanimljivo pitanje postavlja se o značenju riječi „Bosna“. Mustafa Imamović izdvaja nekoliko teorija o tome kako je Bosna dobila svoje ime. Prvo je da je dobila ime od tračkog plemena *Besa*. S vremenom se ispostavilo da oni nikada nisu živjeli na tom području. Druga teorija je da je postajala rimska postaja *Bosante* na ušću Bosne u Savu. Treća, najvjerojatnija, je da u govoru Franaka u 8. stoljeću riječ Bosna dolazi od latinske riječi *bosina* koja ima isto značenje kao i riječi *limes* i *termines*, a označava granicu. Na temelju navedenog stanovnici bosanskoga područja su onda bili graničari prema Bizantu. Već od ranog srednjeg vijeka su se na području Bosne dogodila velika geopolitička previranja, prvenstveno između granice Franaka i Bizanta, zatim razmeđa srpskih i hrvatskih srednjovjekovnih država te kasnije između srpske srednjovjekovne države i Ugarske. Bosna je i tada bila mini-kozmos Balkana, što će se dodatno pojasniti u ovome radu (Imamović, 1998: 24).

Prostor Bosne u antici

Bosanski prostor je i danas smatran jednim od najkompliciranijih terena za ratovanje. To su iskusili i sami Rimljani koji su ratovali protiv dezidijatskog

Batona (6. god. – 9. god.) na području Gornje Bosne. Pod područjem Gornje Bosne podrazumijeva se područje gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne te rijeke Vrbas sa svim njihovim pritocima, Lašvom, Stavnjom, Lepenicom kao i područje najbliže Brezi. Gornja Bosna bila je iznimno negostoljubivo okruženje za Rimljane. August je (27. god. pr. Kr. – 14. god.) u rat protiv Batona poslao svoje najbolje vojskovođe Tiberija (42. god. pr. Kr. – 37. god.) i Germanika (15. god. pr. Kr. – 19. god.). Negostoljubivo izolirani teren dezidijatskog područja namučio je rimske legije te je izazvao brojne pobune unutar vojske. Batonov otpor je na kraju bio slomljen, a Bosna podijeljena tako da su zapadna i središnja Bosna bile pripojene rimskoj provinciji Dalmaciji, a sjeverna Bosna rimskoj provinciji Panoniji. Bosna svoj kontinuitet vuče još od antike jer su najstariji naseljenici Bosne bili Iliri – Dezidijati u srednjoj Bosni. Veći dio zapadne antičke Bosne su naseljavali Delmati, dok su na sjeveroistoku Bosne bili nastanjeni Skordisci, narod koji je nastanjivao i Panoniju. Područje Gornje Bosne, na kojemu su se odvijale bitke protiv Rimljana, veoma je važno u bosanskoj povijesti zbog toga što i srednjovjekovna država nastaje na dezidijatskom području te se može govoriti o antičkom kontinuitetu (Malcom, 1995: 4-6).

Dolazak Slavena

Raspadom Zapadnog Rimskog Carstva na područje Bosne došli su Goti. Neki su se asimilirali s domaćim stanovništvom, dok su neki pljačkali i radili probleme Istočnom Rimskom Carstvu, Bizantu. S područja Bosne ih je protjerao veliki bizantski car Justinijan (527. god. – 565. god.). Njihovim protjerivanjem je Bosna, barem teritorijalno, postala dijelom Bizantskog Carstva. Područje Bosne je također postalo svojevrsna granica Bizantskog Carstva. U 6. stoljeću na prostor Bosne došli su Avari i Slaveni, kao i na područje Hrvatske. U Zapadnoj Bosni bila su vidljiva trajnija naselja Avara koje su na kraju potisnuli Slaveni nakon neuspješne opsade Carigrada 626. godine. Većina teritorija Gornje Bosne nalazila se pod Avarskim kaganatom. Slaveni su vjerojatno već u prvoj polovici 7. stoljeća došli na područje Bosne. Podatak o tome da su se Slaveni naseljavali na području Bosne vidljiv je u djelu *O upravljanju carstvom* Konstantina Porfirogenta (945. god. – 959. god.). Konstantin je Bosnu opisao u dijelovima posvećenim zemljama srpske kneževine ovim riječima: *U dijelu pokrštenoj Srbiji nalaze se naseljeni gradovi Destinikon (itd.)... a na tlu Bosone Katera i Desnik*. Prema današnjim saznanjima, Kater predstavlja današnji Gradac, a Desnek područje između Breze i Visokog. Sam Porfirogenet je u ovom dijelu smjestio Bosnu uz tok rijeke Bosne što dodatno potvrđuje tezu o Gornjoj Bosni kao izvoru bosanske srednjovjekovne države (Malcom, 1995: 7-12).

Važnost znanstvenog pristupa

Veoma važna činjenica pri proučavanju teme o ranosrednjovjekovnoj Bosni je objektivnost. Tijekom 19. stoljeća pojavili su se hrvatski i srpski povjesničari, političari, književnici, pravnici i dr. koji su počeli svojatati područje srednjovjekovne Bosne. Nada Klaić bila je izrazito protiv takvih stajališta te je smatrala da se Bosna razvijala samostalno, naravno uz prisustvo srpske i hrvatske srednjovjekovne države. Samo navođenje Bosne kod Konstantina Porfirogeneta kao područja pokrštene Srbije dalo je zalet srpskim hegemonistima. Prema navodima Nade Klaić, Bosna se od VIII. stoljeća razvijala samostalno. Naravno, kao malo područje političke uprave, ona je priznavala vlast Bizanta, Hrvatske, Duklje i Raške. No, priznavanjem vrhovne vlasti nekog drugog naroda nije se promijenilo ništa u samostalnom razvitku Bosne. Srpska hegemonistička ideja o posjedovanju Bosne u ranom srednjem vijeku je, u najblažem smislu, besmislena. Potkraj 8. i početkom 9. stoljeća su sjevernu Hrvatsku te dobar dio sjevernojužne i sjeverozapadne Bosne osvojili Franci pod vodstvom Karla Velikoga (771. god. - 814. god.) te su pod vlašću Franaka bili sve do 870. godine. Dolaskom Franaka počeo se mijenjati postojeći plemenski poredak u feudalno društvo po uzoru na europski zapad. Nedugo zatim, Srbi su uspostavili vlast nad dijelovima Hercegovine, odnosno Zahumlja. Pod vlašću kralja Tomislava (910. god. – 928. god.) bio je veći dio sjeverne i zapadne Bosne (Klaić, 1995, 25-29). Nakon njegove smrti srpska kneževina pod vrhovnom vlasti Bizantskog Carstva osvojila je većinu teritorija Bosne. Kao što je već opisano, prvi spomen Bosne nastao je u 10. stoljeću. Tijekom 60-ih godina 10. stoljeća Bosna je ponovno pala pod vlast Hrvata predvođenih Mihajlom Krešimirom II. (949. god. – 969. god.). Narednih pola stoljeća bila je pod vlašću Hrvata sve do 1019. godine kada je Bizantsko Carstvo vođeno Bazilijem II. (976. god. – 1025. god.) ponovno natjeralo Hrvate i Srbe da prihvate vrhovnu vlast Bizantskog Carstva. Oni su to prihvatili te su Hrvati, s vremenom, od podanika postali saveznici Bizanta i od 11. stoljeća Bosnom je vladao hrvatski namjesnik, a u istočnom dijelu Bosne srpski vladari. Ugarska se vlast 1102. godine protegnula i na Bosnu, ali zbog njezine udaljenosti i nedostupnosti, Bosnom je vladao ban. Ban je s vremenom imao sve više ovlasti. Bosna se po prvi put osamostalila nakon napada Emanuela Komnena (1143. god. – 1180. god.) te je odbila ugarsku vlast. Tijekom ranog srednjeg vijeka Bosna je bila povezanija s Hrvatskom negoli s Raškom. Hercegovina je uistinu, kao i Zahumlje, bila srpski teritorij. Dokaz o tome da je Bosna više težila hrvatskome utjecaju nalazi se u tome da je njome vladao ban, što je hrvatski naziv za vladara naslijeđen od Avara, dok je naziv za srpske vladare bio veliki župan. Također, vidljivo je da je

Bosna u 12. stoljeću, kada se osamostalila, težila hrvatsko-ugarskoj kulturi i političkom prostoru. Naravno, ta se teza dodatno potvrdila u razvijenom srednjem vijeku. Hrvatska država većinu je vremena imala utjecaj nad bosanskim teritorijem te je uvelike pomogla razvoju bosanske države. Može se zaključiti kako su Bosanci, kao narod, Slaveni koji su prebivali u Bosni za vrijeme ranosrednjovjekovne Bosne (Malcom, 1995: 14-16).

Pokrštavanje područja Bosne

Pokrštavanje područja Hrvatske mjestimično se zbilo još u antici. U razdoblju apostolskih djelovanja, u 1. stoljeću, Pavao (5. god. – 65. god.) je putovao za Rim te se nasukao na Mljet. Tamo je osnovao jednu od prvih kršćanskih zajednica na području Europe. Na području današnje Bosne i Hercegovine postoje ostavštine crkava iz antičkih vremena. Jedna od njih je bazilika iz rimskog doba kod Stoca u Hercegovini iz 4. stoljeća koja je bila u izravnoj blizini rimske provincije Dalmacije. Najranija faza kršćanstva na području Bosne bila je prekinuta najezdom Gota. Naravno, ne smije se zanemariti način prenošenja vjere koji ne poznaje konvencionalne granice. Sama Bosna pokrštavala se slično kao i područje bizantske Dalmacije. Bizant je poslao Ćirila (826./7. god. – 869. god.) i Metoda (815. god. – 885. god.) koji su provodili kristijanizaciju te su osmislili glagoljicu i ćirilicu. Dokaz o tome da je proces pokrštavanja s vremenom došao i do Bosne je Humačka ploča koja je napisana ćirilicom. Navedenom analogijom možemo zaključiti da ako je ćirilica došla do njih, morala je i kristijanizacija. Povjesničari smatraju kako je pokrštavanje stanovništva Bosne trajalo do polovice 10. stoljeća zbog negostoljubivog terena. Dodatni dokaz tomu da je Bosna bila pokrštena u 10. stoljeću predstavlja i župa istog imena u Visokom polju. U 11. stoljeću u Bosni je, s prekidima, stolovao katolički biskup koji niti je imao katedralu niti je sudjelovao na splitskim saborima. Navedena tvrdnja kosi se s drugim navodima koji govore da je u splitskoj nadbiskupiji u 11. stoljeću postojao navod koji navodi *civitas* Bosnu kao sufragansko biskupsko središte u okviru splitske metropolije. Dodatna potvrda čvršćih veza Bosne s Hrvatskom je ta da su u Bosni do 16. stoljeća postojale dvije registrirane pravoslavne Crkve u Dobrunu i Mileševu. Proces pokrštavanja je bio završen, ali pitanje je koliko je bio uspješan. Da je bio površan vidi se i na stećcima iz toga vremena na kojima je rijetkost vidjeti križ. Većinom su na njima i nakon pokrštavanja simboli iz prapovijesti i antičkoga razdoblja. Može se zaključiti kako veći dio srednjovjekovne Bosne nije bio istinski pokršten. Podatak koji to potvrđuje su Križari I. križarske vojne iz 1096. godine koji su Dalmaciju te okolna područja, tako i područje Bosne, doživjeli kao staništa divljaka. Slabo kristijanizirana

Bosna kasnije je postala zemlja u kojoj se iznimno brzo širila hereza *krstjana*. Njih su spominjala vrela još krajem XII. stoljeća. U Ljetopisu popa Dukljanina navodi se kako supostoje zajednice kršćanskih hiža i Bosanska biskupija koji su dugo vremena bili skladni. Nedugo nakon, osnovni ton u crkvenom životu davala je zajednica kršćanskih hiža, dok je bosanski biskup imao sporednu i uglavnom beznačajnu ulogu (Mužić, 2008: 31-42).

Širenje područja pojma Bosne

Vremenom se pojam Bosne počeo širiti i na okolna mjesta i župe. Na područje Bosne iz 10. stoljeća koje je obuhvaćalo gornju Bosnu, to jest od visoravni oko gornjeg toka rijeke Bosne do njezina izvora do klanca Vrandučkog, u 11. stoljeću nadodale su se župe Uskoplje, Neretva i Borač-Praču. Poslije došlo je i do stapanja sa župom Ramom, a vrlo vjerojatno i župom Krivaje ili Kamenice. U 12. stoljeću nadalje se širio pojam Bosne na Usoru, Soli i Podrinje. Bosna je u 12. stoljeću predstavlja zemlju koja je bila omeđena sa sjeverne strane posavskim područjem, a s južne jadranskim. Nakon oslobođanja od ugarske, hrvatske i bizantske vlasti u 11. stoljeću Bosna je postala manje-više nezavisna država (Mužić, 2008, 42-43). To je opisao i Manuel Komnen koji je u 80-im godinama 12. stoljeća zapisao kako Bosna više ne priznaje ni srpskog velikog župana te napominje kako Bosnu od Srbije dijeli rijeka Drina. U dobivanju svojevrstne samostalnosti u 12. stoljeću vidjeli su se prvi početci nastanka države na području Bosne. Svi navedeni procesi doveli su do toga da su bili postavljeni jako dobri temelji za stvaranje nečeg novog, bosanske srednjovjekovne države. Određeno priznanje Bosna je dobila i u službenim zapisima bizantske vlade koja je oko 1040. godine potkupila bosanskog bana u ratu protiv zetskog kralja Vojislava (1018. god. - 1043. god.). Tim potkupljivanjem može se zaključiti da je imao organiziranu vojsku koja nije bila pozamašna te da se radilo o ozbiljnom partneru (Imamović, 1998: 30).

„Crkva bosanska“

Kada se govori o dolasku i prihvatanju kršćanstva na području Bosne nema konkretnih i pouzdanih podataka koji svjedoče o tome (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 563). Zaključuje se da kršćanstvo u Bosnu dolazi nešto kasnije zbog njezinog geografskog položaja te slabijeg ekonomskog i društvenog razvoja. Za razdoblje druge polovice 11. stoljeća nalaze se nešto konkretniji i pouzdaniji izvori o organizaciji crkve. Prvi spomen bosanske biskupije (*ecclesia bosniensis*) nastaje za vrijeme kralja Bodina te je ista bila podređena nadbiskupiji u Baru. Nadalje, sama Katolička crkva razlikovala se od ostalih

crkava i biskupija na Zapadu. Najvidljivija razlika leži u samom unutarnjem uređenju, točnije biskupi su nerijetko bili „domaći“ ljudi, takoreći „lokalci“ koji su pri stupanju u službu zadržali svoja narodna imena (primjerice Vladimir, Bratoslav i slično). Zatim, služba se odvijala na slavenskom jeziku (jedan od biskupa je prilikom ulaska u službu zakletvu polagao na slavenskom jeziku zbog neznanja latinskoga jezika). Sljedeća od karakteristika nepostojanje je crkvenih redova koji su bili poznati na Zapadu, nepostojanje katedralne crkve i kaptola. „Crkva bosanska“ nastaje kao svojevrsan odgovor na nastojanja jačanja utjecaja rimske kurije uz pomoć Ugarske. Geografske odrednice nisu išle tomu u korist (organizaciji crkvene institucije) zbog same konfiguracije terena. U svojim temeljima oslanjala se na patarensko učenje, koje ne prihvaća ni katolicizam ni pravoslavlje. Drugim riječima, patarenstvo svoje korijenje nalazi u bogumilstvu (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 564). Bogumili su cilj, odnosno zadatak pravoga kršćanina vidjeli u odbijanju zla i pobjeđivanju materijalnoga. Upravo je zato za njih karakteristično provođenje uzornog i asketskog načina života. Priznavali su Novi zavjet, dok su po pitanju Starog zavjeta prihvaćali samo određene dijelove. Širenje ovoga pokreta, patarenstva, uzelo je maha zbog podrške samoga bana i vlastele. Napredak je vidljiv i u zapisu gdje piše kako Nemanjin sin, Vukan (1202. god. – 1205./1207. god.), javlja papi da je ban Kulin (1180. god. – 1204. god.) naveo na herezu više od deset tisuća katolika. Odgovor kurije bio je hitar te su učinili sve što je bilo u njihovoj moći da obrane katoličanstvo (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 565). Papin je odgovor bio vrlo radikalan: zahtijevao je od bana da krivovjernike protjera iz Bosne te da im oduzme svu imovinu ako ne budu htjeli izaći na pravi put (Zadro, 2005: 23-33). Nužno je napomenuti kako su širi slojevi radije prihvaćali patarenstvo. Naime, razlozi su za navedenu tvrdnju sljedeći: „Crkva bosanska“ nije ubirala desetinu kao što je to činila katolička, odricala se stvaranja vlastelinstava, nije joj bilo dopušteno građenje crkava i manastira. Utjecaj „Crkve bosanske“ vidljiv je u stvaranju veza s vlastelima koji su bili usmjereni prema centralnoj moći što su pojedini vladari i uvidjeli (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 566). Unutar „Crkve bosanske“ postojala je jasna hijerarhija, što je vidljivo po tome da se na čelu nalazio *episkup*, „Crkve bosanske“ koji se nerijetko nazivao *djed*. Nakon njega sljedeći su dolazili *gosti* te *starci*, najniži sloj u toj hijerarhiji. *Strojnici* je bio naziv koji je označavao goste i starce koji su odabirani iz redova *krstjana*. Međutim, spomenuti *krstjani* razlikovali su se od *monasa* u tome što nisu nosili duge jednoboje haljine, već su nosili kratka odijela različitih boja. Živjeli su asketskim načinom života te je za njih značajno to što nisu smjeli uzimati hranu koja je potjecala od životinje te nisu smjeli pripadati ni

jednoj drugoj crkvi (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 567). Naposljetku, može se reći kako je patarenstvo za srednjovjekovnu Bosnu imalo značajnu pozitivnu ulogu. U prvome redu se odnosi na nedopuštanje ojačavanja centralne moći, sprečavanje katoličke i pravoslavne Crkve da ostvare nadmoć, zalaganje za samostalnost, izgrađivanje države i drugo (Grafenauer, Perović, Šidak, 1953: 568).

Umjetnost – stećci

Stećci su, najjednostavnije rečeno, bosanski nadgrobni spomenici koji su oduvijek privlačili pažnju širih masa. Ljubo Karaman ističe kako je neko vrijeme zaostajalo njihovo proučavanje, čemu u prilog navodi nekoliko razloga. Prvi od njih je svakako konfiguracija terena jer je većina groblja sa stećcima u Bosni na vrlo teško pristupačnom terenu. Sljedeći razlog leži u tome što se proučavanje stećaka nalazi na granici nekoliko različitih znanosti, arheologije, etnografije i sličnoga (Karaman, 1954: 171). Nažalost, velik broj stećaka uništen je zbog njihove reciklaže, odnosno korištenja su u druge svrhe, a oni koji su sačuvani broje preko 32000 primjeraka (Nikić, 2021: 79). Proučavanje stećaka može biti ključno u objašnjavanju značaja „Crkve bosanske“. Naime, pristaše patarenstva pozivale su na izostavljanje znaka križa, no Benac ističe kako zapravo upotreba znakova križa na stećcima pokazuje da pripadaju bogumilskoj heretičkoj skupini. Rješavanjem misterija tko počiva pod stećcima ipak zahtijeva posvećivanje više pažnje i brojnim drugim faktorima. Naime, samo javljanje stećaka može se povezati sa željom feudalnog društva da tako pokaže svu svoju moć te ugled. Navedenu tvrdnju treba uzeti s oprezom zbog činjenice da postoji veliki broj stećaka te se ne mogu svi povezati s imućnijim pripadnicima, već da je pod određenim stećcima pokopano i stanovništvo nešto slabijeg financijskog stanja (pripadnici seljaštva, a možda čak i kmetovi) (Karaman, 1954: 172). Dakako, stećke koji se nalaze na istome groblju ne treba vremenski povezivati, odnosno donositi zaključke kako pripadaju istome razdoblju. Primjerice, na jednom stećku u Mramorju nalazi se motiv turske sablje koji daje jasno do znanja kako stećak pripada vremenu turskoga utjecaja (15. stoljeće). S druge strane, drugi stećak koji se nalazi na istome groblju, ima motiv mača s jabučicom na balčaku u obliku zgnječene gljive te se proučavanjem došlo do zaključka kako pripada tipu ranijeg srednjovjekovnog mača (Karaman, 1954: 174). Stećci su se smatrali misterijem, a kako Karaman Ljubo navodi: *Po mojem mišljenju stećci su originalna i jedinstvena pojava u svojem ukupnom izgledu; ali raščinimo li njihovu pojavu u ono, što je određuje, a to su opći oblici tih spomenika, pa motivi i stil njihova ukrasa,*

naći ćemo u svemu tome vrlo davnih i vrlo širokih analogija (Karaman, 1954: 175). Stećci su ponekada znali biti bez ikakvog ukrasa, dok ima primjera „ukrašenih“ stećaka. Ukrasi nerijetko imaju isti sadržaj, odnosno lik pokojnika, prizore iz pokojnikova života, lov te ostale. Osim toga, često su se uz lik pokojnika prikazivali mač, luk i štit što je još jedan od pokazatelja kako su htjeli pokazati svoju moć te ugled (Karaman, 1954: 179). Andrija Nikić kraj navedenih spominje i druge ukrase, primjerice križeve, jabuke, ljiljane, spirale, grozd i lozu (grozd koji predstavlja simboliku Isusovih riječi... *Ja sam istinska loza, a moj Otac je vinogradar*), ptice, grane i drveće, ruku koja je bila prikazana kao najvažniji dio tijela ratnika te mnoge druge (Nikić, 2021: 84). Natpisi također igraju značajnu ulogu jer ponekad mogu dati jasniju sliku o društvenom statusu pokojnika te samom opisu osobnosti pokojnika (Nikić 2021: 86). Oblikovanje stećaka nije bilo na nekoj visokoj razini, drugim riječima oblik stećka je često grubo klesan, motivi su često nepravilno urezbareni. Pretpostavlja se kako su moćni i imućniji feudalci s vremenom u Bosnu dovodili strane, vještije majstore od koji su lokalni klesari mogli učiti i poboljšati svoje tehnike. Pronalaženje dubljeg značenja motiva koji se nalaze na stećcima ima dvojako značenje. Točnije, s jedne strane postoji teza kako motiv kola zapravo predstavlja mrtvački ples koji je bio stari običaj. S druge strane, povjesničari ističu kako su na stećcima osim motiva kola, prikazivani i prizori lova te borbe junaka koji nisu bili dijelom pogrebnih običaja te da osim kola nije prikazivan niti jedan drugi pogrebni običaj (Karaman, 1954: 181). Također, scena lova vidljiva na stećku iz Podgradinja: na samome stećku prikazana je scena u kojoj mladić štapom ili mačem propada zvjever, točnije velikoga medvjeda (Palameta, 2022: 99-122). Naposljetku, može se zaključiti kako su stećci bili izniman dio povijest ne samo Bosne u ranom srednjem vijeku, već i u drugim područjima u kojima se javljaju.

Ban Borić – prvi poznati bosanski ban

Ban Borić (1154. god. – 1164. god.) prvi je poznati vladar Bosne koji se javlja još za vrijeme bizantskog cara Manuela I. Komnena. Naime, njegovo ime poznato je zbog spominjanja njegovog sudjelovanja na strani ugarske vojske za vrijeme ratovanja protiv bizantske vojske. Nada Klaić također navodi kako je ban Borić sudjelovao i u opsadi grada Braničeva nakon koje se vraća u svoju zemlju. Značaj ovoga bana nalazi se u činjenici da je boravio na ugarskom dvoru s hrvatskim banom Belošem (1148. god. – 1198. god.), tijekom čega je uživao povlastice i povoljan položaj. Tome ide u prilog i podatak kako je od ugarskih vladara dobio područja Soli i Usore. Upravo je to učinilo njegovu

vezu s ugarskim vladarima još snažnijom (Grlić, 2021: 3). Međutim, još je bitniji podatak kako se za vrijeme suradnje s ugarskom vojskom jedan dio nalazio pod upravom ugarskog kralja, no ne i dio koji predvodi ban Borić: on se nalazio izravno pod njegovom vlašću. Navedene činjenice jasno sugeriraju kako je zapravo ban Borić bio *nešto više od pukog vazala, a nešto manje od saveznika* (Margetić, 2006: 1743). Dakako, za vrijeme bana Borića vidljivo je širenje moći Bizanta. O daljnjem životu bana ima manje podataka, no jedno se zna: Borićevi nasljednici imali su poštovanje Ugarske (Grlić, 2021: 4).

Zaključak

Na samome kraju može se reći kako je područje Bosne u srednjem vijeku bilo od izrazite važnosti, ali ne samo u prošlosti, već i danas. Tome idu u prilog sve rasprave koje se vode oko Bosne, što po pitanju imena, što pitanju samostalnosti i pripadnosti. Karakterističan je za područje Bosne upravo reljef terena koji je, može se reći, nezahvalan te je predstavljao problem za vođenje ratova i osnivanje crkvene organizacije. Nezahvalnost terena su iz prve ruke osjetili Rimljani za vrijeme ratovanja na prostoru Gornje Bosne. Povijest Bosne može se iščitati iz djela *O upravljanju carstvom* gdje se područje Bosne svrstava u zemlje srpske kneževine. Prema navodima poznate hrvatske povjesničarke, Nade Klaić u 8. stoljeću može se govoriti o samostalnom razvitku Bosne uz prihvatanje vlasti snažnijih političkih država. U sljedećim stoljećima Bosna se nalazila pod vlašću Franaka, Srba, Hrvata te Bizanta. Dakako, nužno je spomenuti povezanost koju je Bosna ostvarila s Hrvatskom što jasno proizlazi iz saznanja da Bosnom vlada ban te okrenutosti hrvatskoj kulturi. Prvi ostaci kršćanstva u Bosni potječu još iz vremena antike, a najranija faza kršćanstva prekinuta je dolaskom Gota. Sam proces tekao je slično kao i u bizantskoj Dalmaciji gdje su došla poznata braća Ćiril i Metod. No može se reći da je taj proces započeo nešto kasnije zbog slabijeg ekonomskog i gospodarskog razvoja te već navedenoga specifičnoga terena. Također u Bosni se javlja, kao svojevrsan odgovor na jačanje rimske kurije „Crkva bosanska“ koja uza sebe veže pojam patarenstva. Patarenstvo je za srednjovjekovnu Bosnu imalo značajno pozitivnu ulogu. U prvome redu to se odnosi na nedopuštanje jačanja centralne moći, sprečavanje katoličke i pravoslavne Crkve da ostvare nadmoć, zalaganje za samostalnost, izgrađivanje države i ostalo. Na kulturnoj sceni značajnu ulogu su imali i stećci kao svojevrsan pokazatelj jačanja feudalnog društva te iskazivanja njihove moći i ugleda. Dakako, za povijest ranosrednjovjekovne Bosne veliku ulogu ima historiografija okolnih naroda. Vraćajući se na ranije postavljenu tezu koja glasi: *Je li Bosna tijekom srednjeg vijeka bila „prikrpa“*

hrvatske ili srpske srednjovjekovne države ili se uistinu samostalno razvijala? zaključilo se da je Bosna u početku bila pod utjecajem drugih srednjovjekovnih država, ali da je vremenom izgradila vlastiti politički entitet i specifičan identitet. Rad Nade Klaić, koja je detaljno obradila povijest ranosrednjovjekovne Bosne, najobjektivnije prikazuje taj proces samostalnog razvoja, potvrđujući da je Bosna bila više od „prikrpane“ teritorijalne jedinice, te da je kroz povijest izgradila vlastitu političku autonomiju.

Summary

Bosnia in the Early Middle Ages

The paper presents and explores data related to the territory of present-day Bosnia and Herzegovina, which is particularly interesting when examined in the broader context spanning from antiquity to the modern era. In addition to this temporal framing, the paper analyzes both external and internal processes that played a significant role in shaping the medieval Bosnian state. Due to its unique geopolitical position, the Bosnian region was exposed to various external influences. Nevertheless, according to the esteemed Croatian historian Nada Klaić, Bosnia developed independently. Beyond addressing and concretizing the topic of early medieval Bosnia, the paper also briefly outlines the region's history in antiquity, noting which peoples settled in and fought over this area. Given the complexity and sensitivity of the topic, the paper considers not only political, military, social, and cultural aspects but also emphasizes the importance of a scientific and objective approach in order to avoid potential historiographical bias. The role of the Church is also essential—particularly the development of ecclesiastical organization and the process of Christianization, including the reasons for its relatively late onset. The “Bosnian Church” was a specific religious institution that emerged in medieval Bosnia and possessed distinct characteristics compared to Catholicism and Orthodoxy. Religious and cultural life in Bosnia was greatly influenced by the Bosnian Church, which is also evident in its art. More precisely, stećci—medieval tombstones found throughout the country—serve as valuable material evidence. Beyond their archaeological value, they are especially important as witnesses to a unique cultural heritage revealed through the symbols carved into them.

Keywords: Bosnian Church, Christianization, *stećci*, material heritage

Popis literature

Knjige:

1. Grafenauer, Bogo i Perović, Dušan i Šidak, Jaroslav, 1953. *Historija naroda Jugoslavije I.*, Školska knjiga, Zagreb.
2. Klaić, Nada, 1994. *Srednjovjekovna Bosna*, EMINEX, Zagreb.
3. Imamović, Mustafa, 1994. *Historija Bošnjaka – drugo izdanje*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Sarajevo.
4. Mužić, Ivan, 2008. *Vjera crkve bosanske*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
5. Malcom, Noel, 1995. *Bosanska kratka povijest*, Erasmus Gilda, Zagreb.

Enciklopedijski članci:

1. *Bogumili*, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/> (15. XI. 2023.)

Doktorski, magistarski i diplomski radovi:

1. Grlić, Tadej, 2021. *Dinastija Kotromanića u srednjovjekovnoj Bosni*, Završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.

Časopisi:

1. Karaman, Ljubo, 1954. *O bosanskim srednjovjekovnim stećcima (povodom publikacija A. Benca o nekropolama u Radimlji i okolici Olova)*, Starohrvatska prosvjeta, vol.3, br. 3, Zagreb, str. 171 – 182.
2. Margetić, Lujo, 2006. *Neka pitanja ranije bosanske pravne povijesti*, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 56, br. 6, Zagreb, str. 1741-1759.
3. Palameta, Miroslav, 2020. *Stećci i srednjovjekovni kulturološki kontekst (s odabranim primjerima koji se interpretiraju i rekontekstualiziraju)*, Hercegovina, br. 6, str. 99-122.
4. Zadro, Dejan, 2005. *Katarsko-dualistički pokret na istočnoj obali Jadrana i heretička Bosna*, Pro tempore, br. 2, Zagreb, str. 23-33.

Drugi sadržaji s interneta

1. Nikić, Andrija, 2021. *Značenje i pripadnost stećaka u Bosni i Hercegovini*, Sveučilište u Mostaru, pristup ostvaren 15. XI. 2023., <https://hercegovina.ff.sum.ba/wp-content/uploads/2021/02/10-Hercegovina-18-10-NIKI%C4%86.pdf>